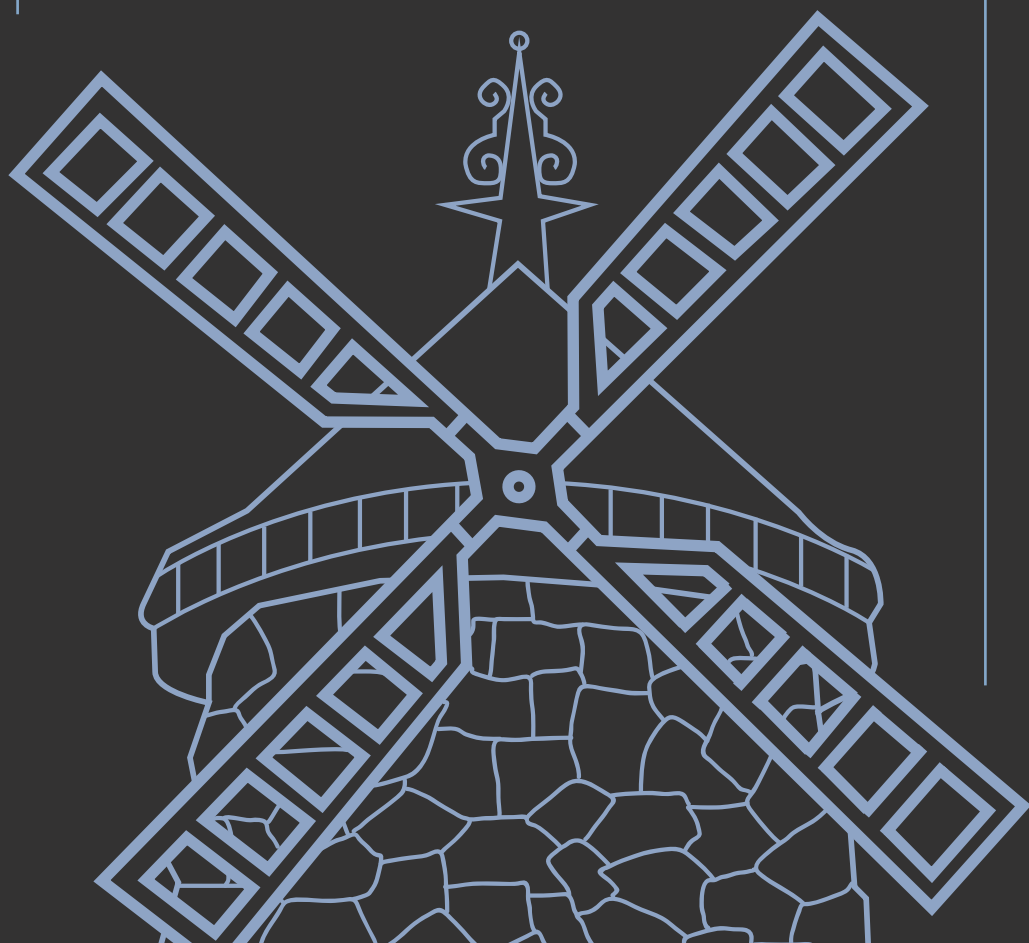

Szarvas, a történelmi Magyarország földrajzi középpontja

NEMZETI ÖRÖKSÉG
INTÉZETE

NÖRI FÜZETEK 24.

NÖRI FÜZETEK

A Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) fontosnak tartja a tevékenységi köréhez kapcsolódó helyszínek (nemzeti és történelmi emlékhelyek, nemzeti sírkert, fontos műemlékek), továbbá az emlékezettel és annak ápolásával összefüggő témák bemutatását. Az alsorozatokra tagolódó, egységes megjelenésű kiadványsorozat célja, hogy az érdeklődő közönség számára elérhető áron rövid, ám tartalmas tájékoztatást nyújtson Magyarország kulturális helyszíneiről.

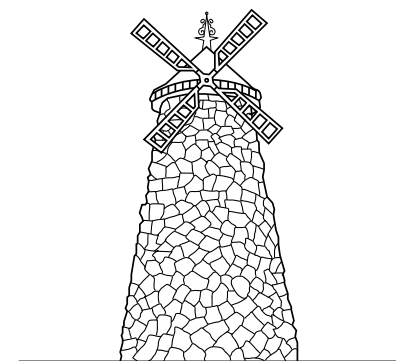

TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK SOROZAT

A történelmi emlékhelyek az emlékezet olyan fontos helyszínei, amelyek nemzeti, felekezeti, regionális vagy kisebbségi szempontból kiemelkedőnek minősülnek. Bár gyakran fontos építészeti alkotások, nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem történelmi szerepük miatt. Lehetőséget nyújtanak arra, hogy az oda látogatók felidézzék a magyar történelem sorsfordító eseményeit, tragédiáit, dicső pillanatait. Jelenleg negyvenkilenc történelmi emlékhely található az országban, amelyek jelentőségét kormányrendelet ismerte el. A Nemzeti Örökség Intézete egyik kiemelt feladata a történelmi emlékhelyek ismertebbé tétele, ezt a célt szolgálja a NÖRI FÜZETEK keretében megjelenő alsorozat is, amely a történelmi emlékhelyeket mutatja be.

Az emlékhelyeket egységes, művészi igénnyel megformált sztélék jelölik, amelyek mintegy felkiáltó jelként hívják fel a látogatók figyelmét arra, hogy Magyarország és a magyar történelem különleges helyszínein járnak. A sztélén található kettős csomót, azaz a nemzeti és történelmi emlékhelyek közös logóját a magyar királyi jogar tetején található motívum inspirálta. Egyszerre fejezi ki az összetartozást, illetve utal arra, hogy közös feladatunk az emlékhelyek, illetve a múlt értékeinek védelme.

Szarvas, a történelmi Magyarország földrajzi középpontja

NÖRI FÜZETEK 24.
[TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]

NEMZETI ÖRÖKSÉG INTÉZETE
BUDAPEST, 2020

Kiadja a

FELELŐS KIADÓ

Radnainé dr. Fogarasi Katalin, főigazgató

SZERKESZTŐ

Gyökös Eleonóra

SZÖVEG

Nemzeti Örökség Intézete

FOTÓK

Bajory Á. Rita (borítóbelső)

Bakula János (5., 12., 14.)

Gedai Csaba (8–9., 11. oldal)

Polgármesteri Hivatal, Szarvas (15–18. oldal)

pvincze.blogspot.com (13. oldal)

ARCHÍV KÉPEK

Országos Széchényi Könyvtár Térképtára (6. oldal)

Polgármesteri Hivatal, Szarvas (10. oldal)

TIPOGRÁFIA ÉS TÖRDELÉS

Integro Studio

(Általános MB Kft.)

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS KIVITELEZÉS

DUNA-MIX Kft.

2600 Vác, Barabás M. u. 1.

Felelős vezető: Szakolczai Lóránt ügyvezető igazgató

Nemzeti Örökség Intézete © 2020

ISSN 2630-8061 (NÖRI FÜZETEK) | ISSN 2630-8118 (TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK)

ISBN 978-615-5890-29-1

ÉRDEKESSÉGBŐL EMLÉKMŰ

A mai emlékpark története a 19. század végére nyúlik vissza, amikor a helyi evangélikus főgimnázium földrajz és történelem szakos tanára, Mihálfi József úgy döntött, hogy kiméri Magyarország geometriai középpontját. A szarvasi pedagógus lépése többé-kevésbé illeszkedett abba a folyamatba, amelyben, különösen az egykori hódoltság területén, a helybeli értelmiség igyekezett élővé, vagy ha más lehetőség erre nem kínálkozott, legalább helyettesíthetővé tenni a török háborúk

során elpusztított tárgyi örökséget. Ennek jegyében fogant például az országosan elterjedt helytörténeti mozgalom is. Ezeknek a törekvéseknek az egyik legismertebb eredménye, mintegy szimbóluma az Anonymustól származó, kétes forrásértékű részlet apropóján emelt pusztaszeri Árpád-emlék. A Mihálfi által kimért középpont azonban már célkitűzéseiben is szerényebb volt ennél, hiszen, legalábbis az emlékhely történetének kezdeti szakaszában, egyfajta tudományos érdekességként pusztán megjelölni kívánta az adott helyet.

Emlékhely a Holt-Körös partján

Az ilyen típusú kérdések a későbbiekben is felkeltették az érdeklődést. Nem sokkal Mihálfi kezdeményezése után 1887-ben az Osztrák–Magyar Monarchia Térképészeti Intézete a kárpátaljai Terebesfejrátok (ma Ukrajna) közelében jelölte ki Európa középpontját. Jelenlegi országhatáraink viszonylatában az 1960-as években számolták ki az ország közepét, amelyet akkor Pusztavacstól kissé északkeleti irányban azonosítottak. Mindhárom eredményre számos variáció született az idők során. Hogy miért? A szarvasi emlékmű 1939-es felállítása előtt a helyiek hivatalos állásfoglalást kértek a Magyar Földrajzi

Társaságtól. Azt a „salamoni választ” kapták, hogy tudományos szempontból egy ország középpontjáról beszélni nem lehet, ilyen fogalom a tudományos földrajzban nincs, ezért aztán nincs is olyan kizárólagos módszer, amellyel a középpont kiszámítható. Több úton is meg lehet kísérelni ennek a célnak az elérését, amiből viszont az következik, hogy mindegyik módszer más és más eredményre vezet. Még nehezebb aztán ezt a pontot néhány méternyi pontossággal valóban meg is határozni, és így azt eldönteni, hogy például az ekkoriban Nagy-Magyarországnak nevezett egykori országterület földrajzi középpontja

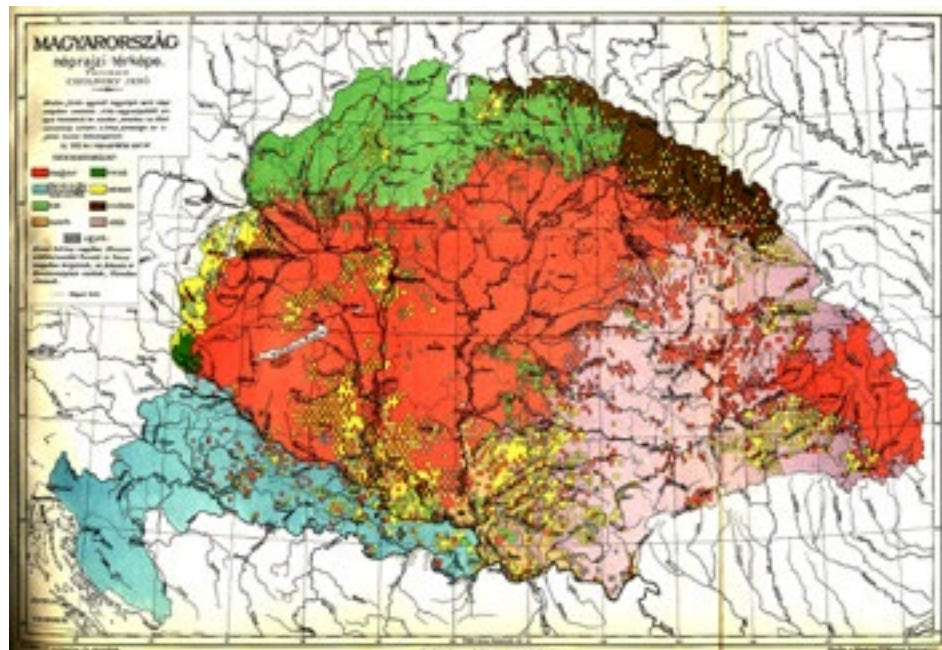
Szarvas határának melyik részére esik. Amikor tehát egy bizonyos mérés Szarvas környékére tette Nagy-Magyarország földrajzi középpontját, állította a Magyar Földrajzi Társaság, nem lehet ellenvetést tenni.

Mihálfi a maga korában annyit sejtett, hogy a keresendő hely a Nagyalföld délkeleti részén lesz. Ebből kiindulva jutott arra, hogy az ország földrajzi középpontja az országhatárok távolságának figyelembe vételével az itt áthaladó keleti hosszúsági és északi szélességi kör metszéspontjában, Szarvas községben, beépítetlen területen, Kreszán György egykori szélmalomának közelében van. Mihálfi indítványára a beazonosított pontot a már nem üzemelő malom egyik használaton kívüli malomkövével jelölték meg. A Kreszán-malmot ma már csak az 1881-es megyei térképen, egy 1886-os katonai térképen és egy 1891-es belterületi térképen lelhetjük fel, mert a századfordulón lebontották, és a pontra sokáig csak a malomkő emlékeztetett. Ez akkoriban még nem hordozott különösebb politikai-társadalmi jelentést, így nem csoda, hogy a modern nacionalizmusok mozgósító szövegei híján egy időre elfelejtődött még a helyiek körében is.

A malomkő valószínűsíthetően az 1919–20-as román megszállás során tűnt el. Érdekes módon a fennállásának legnagyobb tragédiáját, az ezeréves állam szétesését

elszenvedő nemzet ezután majdnem tíz évig nem volt kíváncsi Nagy-Magyarország geográfiai középpontjára. A közöny csak 1929-ben váltott át lelkesültségbe, amikor a szarvasi képviselőtestület egy emlékmű felállítását mellett döntött. Ezzel a gondlattal az egykori földrajzi országközép új jelentésszerűtől gazdagodott, és a trianoni tragédia mementójaként hirdette volna a történelmi Magyarország egységét. 1932-ben született határozat arról, hogy Szarvas – ekkoriban városi rang híján – község a trianoni békeszerződés ellen egy szimbolikus emlékművel tiltakozzon. Schauer Gábor főszolgabíró állt a mozgalom élére, amely egy országos revíziós gyűlés megtartása mellett az emlékhely kialakítását is célul tűzte ki. Úgy vélte, hogy Szarvast az országban elfoglalt új helyzete is feljogosítja a „*trianoni katasztrófa*” elleni tiltakozásra: csaknem határmenti település lett. A községi képviselőtestület termésköböl készült emlékoszlopot kívánt felállítani az egykori Kreszán-szélmalom telkén. Ez a terület azonban szűkös lett volna az elképzelt népünnepélyek megtartására, így 1933-ban a Holt-Körös partján jelöltek ki egy jóval nagyobb területet a Pepi kerttel, a mai Szarvasi Arborétummal szemközt.

Az ötlet felmerülésétől azonban még az irredentizmus virágkorában is tíz évet kellett várni, hogy az emlék megvalósulhasson.

A történelmi Magyarország nemzetiségi térképe az 1900-as népszámlálási adatok alapján, Cholnoky Jenő

Az emlékmű az emlékút felől

Eleinte egy monumentális, művészi kivitelű emlékoszlopot képzeltek el a nevezetes helyen, Trianon felé mutató felkiáltójel gyanánt. Szarvas jelképes országos gyűjtést akart rendezni, hogy az emlékoszlop valóban az egész országgé legyen: az elképzelés szerint minden község (mintegy 5000) egy pengőt adott volna a felállítási költséghez. A gazdasági világválság azonban az egész ország és a Szarvasiak anyagi lehetőségeit szűkítette, és volt, hogy országos szinten központilag korlátozták

Az emlékmű és egykori mellvédje

az adománygyűjtést. A pénz ezért lassan gyűlt, és a végösszeg csak szerényebb megjelölést tett lehetővé. A körülmények nem kedveztek annak a merész elképzelésnek sem, amit Oláh Miklós, a szarvasi evangélikus gimnázium tornatanára propagált 1936-ban, hogy az emlékmű mellett Nagy-Magyarország közepén, Szarvas határában alapítsák meg Trianonfalvát, ahol a Jugoszláviából kitelepített magyarok lelhettek volna otthonra.

A reális lehetőségek számbavétele után született meg a terméskőből épített, cseréptetővel fedett szélmalom formájú építmény gondolata az Országos Frontharcos Szövetség Szarvasi Csoportjának javaslatára. A szélmalom egyrészt a régi magyar Alföld jellegzetes építménye, másrészt az egykori Kreszán-szélmalomra is utalt. Az álló szélmalom ugyanakkor a szomorú sorsot szimbolizálja, a négy vitorla az elszakított tájakat jelképezve „*trianoni keresztet*” formáz, amelyet bizonyos alkalmakkor gyászfátyollal gondoltak bevonni. Az emlékmű köré kertet terveztek.

Az, hogy 1939. szeptember 10-ére kitűzhetnék a Trianon-emlék felavatását, nagyan köszönhető a szövetség adománygyűjtéseinek és báljainak, amelyek az építmény pénzügyi fedezetét igyekeztek előteremteni. Az avatást nagyszabású országos ünnepség keretében képzelték el.

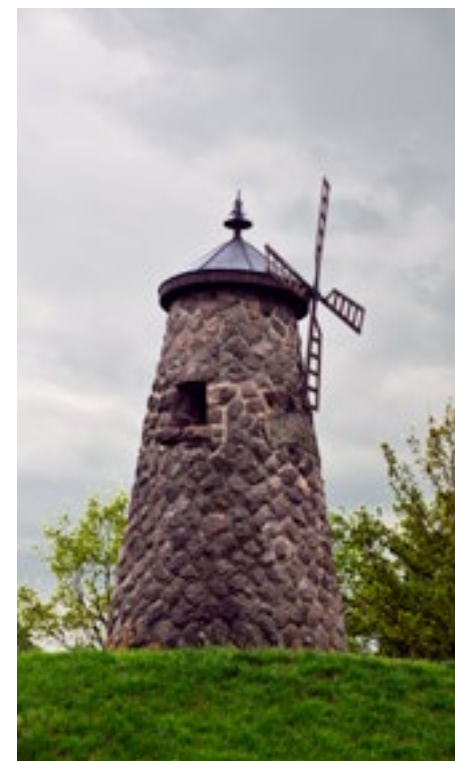
Az alkalomra rádióközvetítést szerveztek, és filléres budapesti gyorsvonat indításáról is szó volt. Ám ekkor ismét az országos politika szólhatott közbe. Miniszterelnöki rendelet korlátozta a gyülekezési jogot, tilos volt politikai jellegű felvonulásokat, rendezvényeket tartani. Feltételezhetően ezért halasztották el a rendezvényt, és úgy tűnik, nem is pótolták be. Annyi bizonyos, hogy az emlékmű 1939. november 19-én már állt. Gödri István községi mérnök tervezte meg a kicsinyített, 6,5 méter magas,

A mesterséges dombra lépcsősor vezet

belső szerkezet nélküli, négy vitorlaszárnyas stilizált szélmalmot, amelyet mesterséges dombra emeltek hatvan tonna terméskőből. A Körös felől mellvéd csatlakozott hozzá, amelyet Szarvas címere díszített. „*Isten malmai lassan örölnék, az igazság győz, itt volt, itt lesz Nagy-Magyarország közepe*” – hirdette a bejárat fölötti felirat.

Az új emlékmű körül frontharcos-, cserkész- és leventetáborokat, továbbá ha-

Az emlékmű a tölgyfasor ültetésekor

zafias ünnepségeket kívántak rendezni a revízió jegyében. Az akkoriban „Nagy-Magyarország közepe” emlékműnek nevezett stilizált szélmalom alatt az első tervek szerint egy majdnem két méter magas pince is lett volna a táborozók használatára, akiket az emlékmű mellett két magyaros stílusú pavilon is védett volna az időjárás viszontagságaitól. Ezek elejét kilátóhelynek képezték volna ki. A részben megvalósult területviSSzacsatolások és a második világháború miatt az emlékmű nem tölthette be a neki szánt funkciókat, és pár évvel később már azért lobbizott Szarvas

országgyűlési képviselője, hogy laktanya épüljön a műemlék mögött.

A Horthy-korszakban felmerült több túlzó ötlet ellenére a szélmalom azóta is magányosan hirdeti az egykori országterület szétszakítottságát. A háborút követően az „irredenta emlékmű” környéke gazdátlanra vált, feliratát még 1945-ben leverték, vitroláit leszedték, mellvédjét lerombolták, a köré ültetett díszcserjéket ellopták, majd az egész emlékmű pusztulásnak indult. Szimbolikus szerepe szinte teljesen kiszorult még a helyi emlékezetből is.

EMLEKMŰBŐL EMLÉKHELY

A rendszerváltás után nyílt lehetőség arra, hogy a malom-emlékművet civil fórumok kezdeményezésére méltó módon helyreálítsák, és környezetét természetvédelmi területté nyilvánítással rendezzék. A megváltozott körülmények lehetőséget nyújtottak arra is, hogy ne csupán a helyiek számára, de országosan is élővé váljon az emlékmű, ahol rendszerint a trianoni békeszerződés (vagy békediktátum) aláírásának évfordulóján, a Nemzeti Összetartozás Napján (június 4.) tartanak emlékünnepeket.

A Szarvasi Arborétumtól néhány száz méterre található malom-emlékmű egész évben díjmentesen látogatható.

Az emlékmű ugyanakkor fokozatosan tágabb vonatkozási térbe került mind fizikai, mind szimbolikus értelemben, ezt nevének megváltoztatása is tükrözi: „Nagy-Magyarország közepe” helyett ma „Történelmi Országközpont” hívják. Már helyreállítása is a honfoglaló ősök és az államalapító Szent István király emléke előtti tisztelgésnek történt 1993. augusztus 20-ára. A mellvéd és a felirat kivételével teljesen meg-

Az emlékhely

újult emlékmű belsejébe bronzból öntött Kárpátok övezte országtérkép került, valamint új felirat: „Emlékezve a múltra, élve a jelent és bízva a jövőben.” Hangsúlyossá vált, hogy az emlékmű a történelmi Magyarország mellett a Kárpát-medence középpontja is. Az építmény után közvetlen környezetét is rendbehozták: az emlékmű díszkivilágítást kapott, félkörívben tölgyfasort telepítettek köré, a védett területet pedig a Körös-Maros Nemzeti Parkhoz csatolták.

Tágabb környezetének kialakítása ugyancsak a Szent István-kultusz jegyében, az államalapítás és a kereszténység felvételének ezredik évfordulója alkalmából történt, ami szintén az emlékezeti horizont szélesítésének irányába mutatott. Ha ma akarjuk felkeresni az emlékhelyet, már a Holt-Körös gátján kialakított Történelmi Emlékúton keresztül tehetjük meg. Az emlékúttal egy használaton kívüli gátszakasz kapott új funkciót.

Az emlékút részlete az államalapítást idéző kompozícióval

Ünnepi menet az emlékúton

A Történelmi Országközéphez vezető emlékút létrehozását az 1999 novemberében Szarvason is megalakult Millenniumi Emlékbizottság határozta el. Az e célból létrejött Szarvasi Történelmi Emlékút Közalapítvány kuratóriuma Lestyán-Goda János szobrászművészt kérte fel az emlékút képzőművészeti kompozícióinak megtervezésére és megalkotására. A 2000-ben felavatott emlékút mentén négy emlékmű (Honfoglalás, Államalapítás, Árpád-kapu, XX. század), továbbá 12 művészeti értékkel bíró emlékoszlop áll, amelyek virtuális történelemtájként jelenítik meg a magyarság történelmének legfontosabb állomásait.

Az alkotások erdélyi közreműködéssel készültek, Csog József, Kelemen József, Buzogány Mózes és Sándor Attila erdélyi fafaragók segítségével. Az avatásnak és az országos közadakozásnak az emlékút elején elhelyezett márványtábla állít emléket. Az 1250 méter hosszú emlékút az evangélikus ótemplom mögötti Szent István park környékéről indul, egy székelykapun át vezet a Holt-Körös körtöltésére, amelynek végén szintén egy székelykapu vezet a Történelmi Országközéphez. A székelykapuk Szentegyháza és Barót erdélyi testvérvárosok jóvoltából valósultak meg.

EMLÉKHELY ÉS TURIZMUS

Már megálmodói is tisztában voltak vele, hogy az emlékmű lehet „egy jelentéktelen, mostoha jövőjű gátmenti villámhárító”, vagy pedig olyan alkotás, amely különlegessé teheti a várost, és megsokszorozhatja a Szarvasra látogatók számát, ami aztán az oda vezető utak és más körülmények fejlődését eredményezné. „Meggyőződésem, hogy kellő genialitással állítván

fel a kérdéses oszlopot, ez 'jelentené' Szarvast és nem megfordítva...” – írta Chován József helybeli értelmiségi 1934-ben.

A szarvasi emlékmű irredenta kultuszhelyként nem vált ugyan „Magyarország Mekájává”, de a hanyatlás hosszú évtizedei után a szarvasiak megmentették, és életképes tartalommal töltötték meg. Mindezzel együtt a stilizált malom a történelmi Magyarország földrajzi középpontjaként

és Trianon-emlékhelyként került a történelmi emlékhelyek sorába 2011-ben.

Az emlékhely történetében ugyanakkor új fejezet kezdődött a Körös-menti térségi turizmus élénkítésére szerveződött Körös-menti Turisztikai és Kulturális Egyesület megjelenésével. A Történelmi Országközpép és Emlékút (vagyis a történelmi emlékhely emlékkúttal kiegészült együttese) a Szarvasi Arborétummal,

a Mini Magyarország interaktív makett-parkkal, a Körösvölgyi Látogatóközpont és Állatparkkal, a Szarvasi Vízi Színházzal, valamint a Tessedik Sámuel Múzeummal a térség fő turisztikai célpontjai közé került, érinti a QR-kódokkal elérhető multimédiás idegenvezetést kínáló ingyen letölthető okostelefonos alkalmazás, a Pocket Guide szarvasi túraútvonala. Az emlékhely a helyi kerékpárkölcsonzó rendszer, valamint a gyalogos-, és kerékpártúra útvonaljelző térképek, táblák segítségével gyalogosan és kerékpárral is kényelmesen megközelíthető.

Ez azért is fontos momentum, mert a szarvasi turizmus 2013-ban kezdődő felfutása nagyrészt az arborétum területén kialakított Mini Magyarország interaktív makett-park megnyitásához köthető, ami viszont az emlékhely által szimbolizált szellemiséget közvetíti.

A város történetének egyik legnagyobb magánberuházásaként megvalósult turisztikai látványosság Magyarország jelentős építészeti és közlekedési nevezetességeinek minden apró részletében kidolgozott kicsinyített másait mutatja be. A mai Magyarország építményein túl 2015-től Erdély, 2016 óta a Felvidék, 2017-től Kárpátalja és 2019-től az Őrvidék építészeti kuriózumait is megtekinthetik a látogatók Szarvason. Az immár két hektáron működő,

Őszi hangulat

Az emlékhely a Holt-Körös felől

félszáznál is több makett felülnézetből kiadja az országhatárt, valamint a határon túli területek alakját. Megcsodálható a kecskeméti Cifrapalota, a jáki templom vagy a budapesti Hősök tere, a látogató kipróbálhatja a tihanyi visszhangot, meghallgathatja a műezsin pécsi dzsámiból felhangzó énekét vagy a Szegedi Dóm neves harangjátékát, de részese lehet az egri vár híres, 1552-es ostromának is. A parkból természetesen a történelmi Magyarország középpontja sem hiányozhat: az ország legnagyobb Szent Korona-installációja alól a látogatók az egész „mini történelmi

Magyarországot” beláthatják. A park interaktív élményekkel társítja a magyar történelem megismerését, osztálykirándulások, rendhagyó tanórák kedvelt helyszíne, a határon túlról is sok iskola keresi fel.

Az ország legnagyobb arborétumába simuló, folyamatosan bővülő, valamennyi korosztálynak élményt nyújtó park 2016-ban elérte a százezres látogatószámot. Ezzel nagyban hozzájárul a festői környezetben álló Történelmi Országközép Emlékmű, a szarvasi történelmi emlékhely ismertségéhez is.

NÖRI FÜZETEK

MEGJELENT

[FIUMEI ÚTI SÍRKERT]

1. Az Apponyi-hintó
6. Batthyány-mauzóleum
7. Deák-mauzóleum
8. Kossuth-mauzóleum
13. Az első világháborús emlékmű
14. Ganz-mauzóleum
16. Falsírboltok
17. Nemzeti Emlékezet Múzeuma
22. Árkádsorok

[TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]

4. Széphalom
11. Sáropatak
12. Vizsoly
15. Keszthely
18. Visegrád
20. Muhi
24. Szarvas

[NEMZETI EMLÉKHELYEK]

2. Fiumei úti sírkert
3. Mohács
5. A Nemzeti Gyászpark és a Kisfogház
9. Pannonhalma
10. Az Országház és környéke
23. Szigetvár

[SALGÓTARJÁNI UTCAI ZSIDÓ TEMETŐ]

19. Lajta Béla művei a temetőben

[KEGYELETI KULTÚRA]

21. Mártírsírok kutatása.
Boldog Sándor István ereklői

TERVEZETT MEGJELENÉSEK

[FIUMEI ÚTI SÍRKERT]

Római katolikus mementók

[TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]

Fertőd

[NEMZETI SÍRKERT]

Rendhagyó nemzeti panteon
Olimpikonok sírjai

[NEMZETI EMLÉKHELYEK]

Nagycenk. Széchenyi-kastély

[SALGÓTARJÁNI UTCAI ZSIDÓ TEMETŐ]

Nagyobb síremlékek és mauzóleumok

[KEGYELETI KULTÚRA]

Gyászetikett

Megvásárolható a Fiumei úti sírkert Infópontjában, illetve egyes emlékhelyeken.
www.nori.gov.hu | facebook.com/nemzetioroksegintezete

Mihálfi József szarvasi tanár az 1880-as évek elején határozta meg az akkori Magyarország földrajzi középpontját. A kijelölt ponton álló, 1939-ben épített, négyszárnyú vitorlával ellátott stilizált szélmalom a történelmi Magyarország trianoni békeszerződésben rögzített részekre szakadására emlékeztet. A szarvasi Történelmi Országközep Emlékmű ma látható formája a 20. század első harmadában alakult ki helyi társadalmi összefogás eredményeként.

A rendszerváltással nyílt ismét lehetőség arra, hogy a Holt-Körös partján álló emlékmű lépjen a lokális emlékezetből és országosan is ismert emlékhellyé váljon. 2020 a nemzeti összetartozás éve. A Nemzeti Örökség Intézete ebből az alkalmából mutatja be Szarvas történelmi emlékhelyét.

TÖRTÉNELMI
EMLÉKHELY